

Baxramjon SAIDOV,
Andijon davlat chet tillari instituti o'qituvchisi
E-mail: b.saidov@gmail.com

NamDU dotsenti D.Sarimsakova taqrizi asosida

INGLIZ ANTROPONIMLARINING KELIB CHIQISH TARIXI

Аннотация

Ushbu maqolada ingliz antroponimlarining tarixiy nuqtayi nazardan rivojlanish jarayonlari tahlil qilinib, ularning struktural-semantik, kulturologik, tarixiy va konseptual jihatlariga ko'ra shartli davrlashtirish xususiyatlari aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: Antroponim, antroponimiya, struktural-semantik, kulturologik, konseptual, fonetik, transkripsion, komponent.

ИСТОРИЯ ПРОИСХОЖДЕНИЯ АНГЛИЙСКИХ АНТРОПОНИМОВ

Аннотация

В данной статье рассматриваются процессы развития английских антропонимов с исторической точки зрения. Отражены особенности условной периодизации антропонимов по их структурно-семантическим, культурологическим, историческим и концептуальным аспектам.

Ключевые слова: антропоним, антропонимия, структурно-семантический, культурологический, концептуальный, фонетический, транскрипционный, компонент.

THE HISTORICAL ORIGINS OF ENGLISH ANTHROPONYMS

Annotation

This article analyzes the developmental processes of English anthroponyms from a historical perspective. It reflects the characteristics of their conditional periodization based on structural-semantic, cultural, historical, and conceptual aspects.

Key words: anthroponym, anthroponymy, structural-semantic, cultural, conceptual, phonetic, transcriptional, component.

Kirish. Til-insonning fikrlash, aloqa va ijtimoiy munosabatlarda asosiy vositasi sifatida uzoq tarixiy taraqqiyot yo'lini bosib o'tgan murakkab ijtimoiy-tarixiy hodisadir. Tilshunoslik fanining asosiy vazifalaridan biri-tilning kelib chiqishi, shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini ilmiy asosda o'rganishdan iborat. Tillar o'z tarixi mobaynida turli tashqi va ichki omillar ta'sirida o'zgarib, yangi shakl va imkoniyatlarga ega bo'ladi. Shu sababli bo'lsa kerak ismlar va nomlarni o'rganuvchi til bo'limi bo'lgan onomastika, xususan antroponomikani tarixiy nuqta nazardan tadqiq qilishga qiziqish nisbatan kuchli bo'lgan.

Antroponimika-insonlarga beriladigan ismlar va familiyalarni (antroponimlarni) o'rganadigan tilshunoslik sohasi bo'lib, u ijtimoiy, madaniy va tarixiy jarayonlar bilan bevosita bog'liqdir. Ingliz tilidagi antroponimlar evolyutsiyasi turli davrlarda yuz bergan muhim tarixiy hodisalar, turli o'zgarishlar va xalqlararo madaniy aloqalar natijasida shakllangan murakkab tizimni tashkil etadi. Ularning kelib chiqishiga kelt, anglo-sakson, rim, norman va boshqa xalqlarning til madaniyati muhim ta'sir ko'rsatgan. Ingliz antroponimikasini o'rganish nafaqat tilshunoslik nuqtai nazaridan, balki tarix, etnografiya va madaniyatshunoslik kabi fanlar kesishmasida ham dolzarb masalalardan biridir. Ushbu maqolada ingliz antroponimlarining kelib chiqishi, ularning tarixiy shakllanish bosqichlari hamda lingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Tilshunoslikda antroponimikani, xususan Ingliz antroponimikasini ilmiy asosda o'rganilishi ko'p asrlik tarixga ega bo'lib, bu sohada qator olimlar muhim tadqiqotlar olib borgan. Inglizcha ismlar va familiyalar tizimi, ularning kelib chiqishi, strukturaviy va semantik xususiyatlari bo'yicha yaratilgan ilmiy ishlarda tilshunoslik, tarix, etnografiya, madaniyatshunoslik sohalarida kesishmasida olib borilgan yondashuvlar kuzatiladi.

O'zbek tilshunosligida antroponimiya muammolariga umumiy yondashuvlar E. Begmatov tomonidan asos solingan. Uning "Антропонимика узбекского языка" nomli nomzodlik dissertatsiyasida umumiy antroponimik nazariya, jumladan o'zbek antroponimlarining struktur-semantik jixatlari ko'rib chiqilgan.

Ingliz ismlarining lug'aviy va etimologik xususiyatlarini yoritishga bag'ishlangan muhim manbalardan biri bu A.I. Rybakinning "Словарь английских личных имен" asaridir. Unda 4000 dan ortiq ismning ma'nosi, kelib chiqishi va ishlatilish kontekstlari berilgan bo'lib, Bunda ingliz ismlaridagi antroponimik birliklar boshqa boshqa tillarga xos ekani Britaniyaliklarning ko'p millatli madaniyatga ega ekanligidan dalolat beradi.

Amerikaliklarning inglizcha ism-shariflarning shakllanishi va ijtimoiy kontekstdagi rolini o'rganishda G.R. Stewartning "American Given Names: Their Origin & History in the Context of the English Language" nomli asari alohida ahamiyat kasb etadi. Muallif ingliz tilidagi ismlarning Amerika madaniyatidagi semantik va funksional o'zgarishlarini tahlil qilgan.

Antroponimlar semantikasi va ularning til strukturasi bilan bog'liq umumiy nazariy masalalar Joseph Greenberg, B. Russell, P. Christophersen va A. Gardiner kabi olimlarning ishlari orqali yoritilgan. Ular til birliklarining universal xususiyatlari, denotatsiya va referentsiya masalalari, tarjima jarayonidagi semantik tafvutlar hamda to'g'ri nomlash nazariyasi doirasida antroponimik birliklarga tegishli jihatlarni tadqiq qilganlar.

Shuningdek, C.A. Pottsning "Dictionary of Bible Proper Names" asari diniy manbalarda uchraydigan inglizcha ismlarning tarixiy va madaniy ildizlarini ochib beruvchi muhim izohli lug'atlardan biridir. Bu asar ismlarning diniy konnotatsiyalarini tushinishda beqiyos ahamiyatga ega.

Tadqiqot metodologiyasi. Antroponimik manbalar o'z navbatida aksariyat hollarda tilda yozuvning paydo bo'lishi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, busiz ularni tadqiq qilishning imkoni mavjud bo'lmaydi. Vaholanki, ismlarning tarixiy shakllanishi kishilik jamiyati paydo bo'lgan davrlarga borib taqalsa-da, bu davrlardagi ismlar haqida olimlarda biron ishonchli manba bo'lmaydi. Shunga ko'ra qiyoslanayotgan tillardagi antroponimlarning ilk namunalari bevosita yozuvning paydo bo'lgan davrlari bilan bog'lanadi.

Natijalar va muhokama. Bu davrlardan qadimgi antroponimlar mifologik xususiyat kasb etib, aksariyat hollarda badiiy matnlardagi to'qima obrazlar sifatida talqin etiladi [1:26]. Ingliz adabiyotida "Beowulf" epik asarida keltirilgan "Beowulf" ismi qadimiy ingliz tilida yaratilgan antroponim bo'lib, asosiy qahramon sifatida ishlatiladi va uning antroponimi qadimiy ingliz tilining tuzilmalari va etimologiyasidan kelib chiqadi. "Beowulf" antroponimi qadimiy ingliz tilida "Beowulf" yozilib, "Bēo" – bu so'z "bee" (ari) yoki "beo" (yirtqich ari) ma'nosini anglatadi, ya'ni ari yoki quvvatli bir hayvonni ifodalaydi. "Wulf" – bu so'z "wulf" (bo'ri) ma'nosini anglatadi. Shunday qilib, Beowulf ismi "ari bo'ri" yoki "ari kabi kuchli bo'ri" ma'nolarini anglatadi. Bu ismning etimologiyasi, qahramonlik, kuch va xavfni ifodalash uchun juda to'g'ri keladi, chunki Beowulf epik asarda yirtqich monsterlar bilan kurashadigan kuchli va jasur qahramon sifatida tasvirlanadi. Ushbu fikrlarga asoslanadigan bo'lsak, ingliz tilshunosligida antroponimlarning umumiy lisoniy, kulturologik, tarixiy va konseptual jihatlariga ko'ra shartli davrlashtirish quyidagicha ko'rinishni aks ettiradi. Anglo-sakslar davri 4-9-asrlar, Normanlar davri 10-12-asrlar, Xristian ismlari 11-18-asrlar, Zamonaviy davr 19 asrdan boshlab xozirgacha.

Ingliz antroponimikasining dastlabki davri tarixan va madaniyatlariga ko'ra turlicha bo'lgan Anglosakslar, kelt, shotland va irland tillaridagi nomlarni o'z ichiga oladi. Ularning struktural-semantik jihatlarini tadqiq qilgan olimlar bu davrdagi ismlarni "bir" yoki "ikki tem (komponent)li" nomlar sifatida tasniflaganlar. Boshqa xalqlardagi ismlardan farqli ravishda qadimgi ingliz tilidagi atoqli otlar ikki alohida so'zlarni ma'lum tizim asosida birlashtirib, yagona ism holiga keltirilgan. Bunda komponentlar alohida holda boshqa boshqa tillarga xos bo'lishi, ko'p millatli madaniyat hisoblangan qadimgi Britaniya uchun odatiy meyor hisoblangan. Jumladan, sakslarga tegishli "Faolchadh" ismi aslida "faol (bo'ri)" va "chadh (jangchi)" so'zlaridan hosil qilingan. Xuddi shunday holatni "Frithuwulf" ning "tinchlik/havfsizlik+bo'ri", "Wigfrith"ning "kurash/jang+tinchlik", "Beowulf"ning "tug'ilmoq + bo'ri" kabi komponentlardan tashkil topgaligi olimlar tadqiqotlarida tilga olingan [2]. Ko'p hollarda ikki komponentli qadimgi ingliz ismlarining ikkala elementi ham ot turkumiga oid so'zlar bo'lib, odatda atoqli ot hosil qilayotganligi osongina aniqlana olardi. Biroq keyinchalik ikki tarkibli atoqli otlar "sifat+ot" va hatto "ot+sifat" strukturalariga ega bo'la boshladi. Masalan Aethelstan "Aethel (qimmatbaho) + stan (tosh)", Maerwine esa "maer (mashhur) + wine (do'st)" kabi ismlar shunday strukturali nomlardir. Bunday ismlarning sifat turkumiga oid qimslarida "aelf – elf/farishta; beorht – yorqin/ ajoyib; beorn – inson, jangchi, qahramon; eald – qadrdon, eski, azaliy; gar – nayza; gifu, gyfu – sovg'a, mukofot; god – yaxshi, mehribon, ehson; gold – oltin; leof – sevimli, yoqimtoy; maere – mashhur, taniqli; rice – qudratli, kuchli, badavlat; sae – dengiz, ko'l; sunu – o'g'li; weard – soqchi, homiy; wig – kurash, jangchi; wine – do'st kabi so'zlar keng qo'llanilgan [2].

Turli xalqlar o'rtasidagi o'zaro ijtimoiy-iqtisodiy aloqalar va madaniyatlarining aralashuvi ijtimoiy, siyosat va ilm-fan sohalar bilan bir qatorda madaniy taraqqiyotiga ham jiddiy ta'sir ko'rsatadi. O'z navbatida ingliz madaniyatida ham 10-asrga kelib Normanlar va Yevropa xalqlari bilan aloqalari

sababli ingliz madaniyatida ham keskin o'zgarishlar kuzatiladi. Bu ayniqsa antroponimika birliklarida yaqqol sezildi. Chunonchi 10-asrdan boshlab ingliz ismlarida ham struktural-semantik o'zgarishlar ro'y berib, ismlar ikki alohida komponentlar "ism + shajara/makon nomi" shaklini oldi. Boshqacha qilib aytganda shariflarning ilk ko'rinishlari paydo bo'la boshladi [3]. Ilk shariflar/familiyalar odatda yashash yoki tug'ilgan joy nomlari bilan bog'liq holda yaratilib, bu davrdagi ko'plab toponimlarning antroponimga aylanishiga sharoit yaratdi. Masalan Derby ismi Derbyshire garfligi nomidan, Champernowne fransiyaning Cambernon viloyati nomidan, Cowdray fransiyadagi Coudrai maqbarasi /panteoni nomidan, ingliz madaniyatida eng mashhur shariflardan biri Paris (Perish) esa Fransiya poytaxti nomidan kelib chiqqanligi aniqlangan. Bu borada kishilarning ma'lum guruh, oila yoki shajaraga tegishli ekanligini ko'rsatuvchi xorijiy so'zlar ham ko'paya bordi. Jumladan "de-" prefiksli Hugo de Montgomeri, Simon de Montfort, Agnes De Mille kabi yoki Shotland tiliga tegishli "Ms-" va "Mas-" prefiksli, Irland tiliga oid "o-" prfiksli O'Cobhthaigh (G'olib), O'Canain (bo'rivachcha), O'Clery (Ziyolilar farzandi), MacConmara (dengiz bo'risi), John McEnroe kabi shariflar ham aynan shu davrda paydo bo'ldi. Bu ismlarning aksariyati zadogonlarga tegishli bo'lib, oddiy xalq orasida kasbiy, shajaraviy kabi konseptlarni anglatuvchi bir komponentli ismlar keng tarqaldi. O'z navbatida bu antroponimlarning ko'pchiligida boshqa tillar aralashuvi sezilib tursada, uning semantiksida apellativ ifoda saqlanib qolgan. Masalan: Ansley (ansetl (yakka, ajratilgan) + leah – maydon)) ismli kishilar chekka hududdan ekanligi, Barden (bere (arpa) + denu (vodiy)), Barlow (baerlic (arpa) + hlaw (tepalik)) ismli kishilarning dehqon: Forester (o'rmon)ning o'rmondan, Derby (dyr (hayvon) + Byr (qishloq)) ning fermadan ekanligi ismlarida ham oshkor sezilib turadi.

O'zbek tilidan farqli ravishda ingliz tilidagi antroponimlar boshqa madaniyatlar bilan o'zaro aloqasi natijasidagi struktural-semantik jihatlaridagi o'zgarishlar nisbatan ijobiy xarakter kasb etdi. Ze'ro yangi paydo bo'lgan ismlar, xususan xristianlik bilan bog'liq holda shakllangan ismlar ayniqsa ingliz leksikoni va antroponimikasida sezilarli taraqqiyotga olib keldi. Bu borada protestantlik rivojlangan 17-asrdan boshlab ingliz lingvomadaniyatida diniy sohaga oid turli avliyolar, injildan olingan va istak-nom shaklida shakllangan antroponimlar soni kengaydi. Masalan William, John, Thomas, Jacob kabi erkaklar ismlari yoki Elizabeth, Mary, Anne, Emma, Hannah, Sarah, Susan kabi ayollar ismlari shu tariqada shakllangan antroponimlardir. O'z navbatida Normanlar lingvomadaniyati ingliz antroponimikasiga ham jiddiy ta'sir qilgan holda ingliz tilidagi an'anaviy Alfred, Edgar, Edmund, Edward, Ethelbert, Hilda, Mildred kabi anglosaks ismlari o'z o'rmini Robert, Richard, Ralph, Roger, Hugo, Benjamin, Joseph, Samuel kabi fransuz o'zakli nomlarga bo'shatib berdi. Qolaversa bu davrdan boshlab antroponimlarning struktural-semantik qurilishida ham jiddiy o'zgarish yuzaga kelib, ularda "sifatlovchi nom"lar salmog'i kengaydi [3]. Bu kabi nomlar odatda ism egasining ma'lum bir atributlari yoki xususiyatlari asos qilib olinadi. Jumladan John Lackland, William the Conqueror, Richard the Lionheart, Henry Bolingbroke antroponimlari shular jumlasidandir. Ismlardagi "sifatlovchi" xususiyatlar nafaqat alohida komponentlar mazmunida qolaversa bir komponentli ismlar semantik namenklaturasida ham ustivor ifodaga aylandi. Masalan ingliz madaniyatida paydo bo'lgan Charity, Faith, Hope, Christina (Christiana), Angela kabi antroponimlar Injil motivlari bilan bog'lansa, Carol, Caroline, Charlotte kabi antroponimlarda Angliyaning qadimiy hukmron oilalari "Carolingian"ga aloqadorligini, Catherine, Emma, Lucy, Clare kabi ismlar fransuz zadagonligini ko'rsatuvchi ismlarga bo'lishi bilan biri qatorda ism egalaring xarakter yoki qiyofa

xususiyatlarini ham aks ettiradi. Bu jihatlar atoqli ingliz mantiqshunosi Jorj Styuart tadqiqotlarida tahlil qilingan bo'lib, uning fikricha "ismlar – leksik ifoda sifatida faqatgina kishilarni ajratuvchi nominatsiyalargina emas, balki ulardagi ma'lum bir belgi-xususiyat, attributlarni aks ettirish orqali kishilarni bir-birlaridan farqlovchi leksik birliklarga aylandilar". Bu sifatlovchi-nom ularni "narsalar bilan o'zaro "konnotatsiyasini" emas, balki uning mazmunidagi ifodani "denotativ"ma'nolarni aktuallashtiradi" degan xulosaga kelgan edi. Vaholanki olimning fikricha "konnotatsiya"larni ifodalovchi ismlar nisbatan kechroq paydo bo'lganligini aniqlagan edi [3].

Boshqa bir ingliz olimi X.Djozev S.Mil bildirgan fikrlarga qo'shilmagan holda uning qarashlariga tamoman zid fikr bildirib, ismlarning semantik ifodalarini inkor qildi va ularning "semantikada faqatgina tasviriy konnotatsiya emas, balki o'ziga xos turdosh otlarga oid sema ustivor" ekanligini isbotlashga harakat qildi. U o'z fikrlarini "Palikur suvga tushib ketdi" iborasi "Odam suvga tushib ketdi" iborasi mazmuniga teng emasligi, "ism bilan qo'llanganligida kalima qo'shimcha semantik-ekspressiv ifodalarni va vaziyatga bo'lgan munosabatlarning kuchliroq va boshqacharoq ekanligini ko'rsatib berishi" orqali isbotlashga uringan edi [4].

Keyinchalik antroponimlarni tadqiq qilgan Bertran Rassel, Paul Kristofersen kabi olimlarning aksariyati antroponimlarni "deyktik birlik vazifasini bajaruvchi vositalar" sifatida tahlil qilgan holda ularni "kishilarni vaqt va makon koordinatalarida aks ettiruvchi birlik" [5] yoki "umumiy semani ifodalovchi turdosh otlardan ma'lum bir alohida kishilarni ajratib ko'rsatish uchun qo'llaniluvchi birlik" [6] ekanligi e'tirof etgan edilar.

Antroponimlarning keyingi zamonaviy davrga oid taraqqiyotida boshqa tillardan o'zlashtirishlar kamayib, yangi ismlar yaratilishida badiiy adabiyotning o'zni kengaya bordi. Bugunga kelib ingliz antroponimlarining asosiy qismida "sifatlovchi nom" va "tilak-nom"larga oid bo'lib, ko'p hollarda badiiy va milliy-etnik qahramonlarga apelativ xarakter namoyon etishlari aniqlangan. Bular orasida 2015-yilda Britaniya Milliy statistika Byurosi ma'lumotlariga ko'ra Oliver, Jack, Harry, Jacob, Charlie, Thomas, Oscar, William, James, George kabi erkaklar, Amelia, Olivia, Emily, Ava, Isla, Jessica, Poppy, Isabella, Sophie, Mia singari ayollar ismlari eng keng tarqalgan (umumiy sonning 60%) ismlar sifatida e'tirof etilgan.

18-asrga kelib ingliz antroponimikasida sezilarli o'zgarishlar sifatida paydo bo'lgan yana bir jihat bu – antroponimning "ma'lum biri oila, jamoaga mansubligi"ga ko'ra "sifatlovchi antroponimik birlik bo'lgan" sharif/familiyalarning alohida antroponimik komponent sifatida shakllanishi bo'ldi [7]. O'z navbatida shariflar an'anaviy ismlar asosida shakllanib, "ularning struktural qurilishi ma'lum qonuniyatlar asosida qisman o'zgarishlarga orqali farqli antroponimga aylana boshladi" [8]. Jumladan ingliz antroponimikasidagi Owen, Edmund, Eglin, Ellen, Gerald, Gilbert, Guy, Richard, Merbert, Nick, Phillip kabi falimiyalar odatiy Owen, Edmund, Eglin, Ellen, Gerald, Gilbert, Guy, Richard, Merbert, Nick, Phillip kabi ismlar asosida shakllangan bo'lsa, Dicks (Richardning qisqarma shakli) Ellisson, Emberson, Gepson, Nicolson, Peterson, Richardson, Simonson kabi familiyalar Ellis, Ember, Gepp, Nicol, Peter, Richard, Simon ismlariga familiya hosil qiluvchi "son(o'g'li)" qo'shimchasini qo'shish orqali hosil qilingan. Bu xususiyat bugungi kundagi ingliz tilida ham o'zgarishsiz amal qilinmoqda.

Xulosa. Ingliz antroponimlarining rivojlanish tarixi-uzoq davrlar davomida yuz bergan lingvistik, etnomadaniy va ijtimoiy-tarixiy o'zgarishlar majmuasining natijasi sifatida shakllangan. Ilk german qabilalarining Britaniya orollariga ko'chib kelishidan tortib, norman istilosi, xristian dinining keng tarqalishi, hamda 14–16 asrlarda familiyalar tizimining barqarorlashuviga qadar bo'lgan bosqichlar ingliz antroponimiyasi tizimining mustahkam asoslarini belgilab bergan.

Tahlillar shundan dalolat beradiki, ingliz ism-shariflari tizimida oniy ta'sirlardan tashqari, uzoq muddatli madaniy va siyosiy jarayonlarning ta'siri ham sezilarli bo'lgan. Xususan, normancha, lotincha va bibliyaviy manbalarga asoslangan ismlar mavqei tarixan muhim o'rinni egallab kelgan. Shu bilan birga, antroponimlarning shakllanishida ijtimoiy qatlamlar, kasb-hunarlar, jug'rofiy manzillar va shaxsiy xususiyatlar asosiy omil sifatida namoyon bo'lgan.

Ingliz antroponimlarining tarixi ularning faqat nom sifatidagi vazifasini emas, balki etnolingvistik va madaniy ramz sifatidagi ahamiyatini ham ochib beradi. Shu sababli, antroponimiya masalasini tarixiy, tilshunoslik va madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan o'rganish muhim ilmiy vazifa hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Бегматов Э. Антропони́мика узбекского языка: Автореф. дис... кан. фил. наук. – Ташкент, 1965. – 26 с.
2. Рыбакин А.И. Словарь английских личных имен: 4000 имен. Изд. 3-е, испр. – М.: Астрель; АСТ, 2000. – 224 с.
3. Stewart, G.R. American Given Names: their Origin & History in the Context of the English Language. - New York. Oxford University Press, 1999. - 264 p.
4. Joseph H. Language Universals: With Special Reference to Feature Hierarchies. The Hague: Mouton & Co. 1966.
5. Russell B. On Denoting. Mind (scientific journal) Vol. 14, No. 56., Oxford University Press., pp. 479–493.
6. Christophersen. P., A Linguistic Theory of Translation. Oxford University Press., 1965. -108 p.
7. Gardiner, A. The Theory of Proper Names. A Controversial Essay [Text] / A. Gardiner. - Oxford: Oxford University Press, 1954. - 78 p.
8. Potts, C.A. Dictionary of Bible Proper Names. - NY.: The Abingdon Press, 1922. - 279 p.
9. Vositov V.A. Study of Language Contacts by Linguists. Journal of Pedagogical Inventions and Practices, 2022., 9, 174–177.